

ΔΙΗΓΗΜΑ ΜΕ ΦΟΝΤΟ ΤΑ ΒΟΥΝΑ ΚΑΙ ΤΑ ΔΙΑΣΕΛΑ ΤΗΣ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΗΣ ΣΥΡΚΑΝΙΑΣ

Τά λιοντάρια τῆς Ρωμισούνης

Ἡ ΣΥΡΚΑΝΙΑ εἶναι ἡ ἀκροτελευτία ἐνορία τῆς Κυθρέας. Τό «χώμα» τῆς ἀρχινᾶει ἀπό τόν Ἅη Γιώρκη τούς Μάντουτους, περιλαμβάνει τόν Κοκκινόγκρεμο, τό Τσιφλίτσι τούς Ἀρμένη(δες), τόν Ἀέρα - πού ἔναι ἡ ὄροθετική γραμμὴ τῆς ἐπαρχίας τῆς Κερύνειας - τῆ Μαζερῆ, τὴν Πλατανιώτισσα, τό Χάσκοντα, τίς Δυό Νύμφες, τόν Ἅη Βασίλη, τούς Κκουινιά(δες), τό Σελλά, τόν Ἐλιώνα καί στό Νοτιά ἔχει τόν ἐλιόμυλο τοῦ Μιχάλη τοῦ Παττάλα πού τῆ χωρίζει ἀπό τῆ Χαρδακιώτισσα. Ἡ τελευταία, εἶναι γιομάτη ἀπό τοπωνύμια πού τό καθένα του κρύβει πότε τῆ θλιθερῆ καί πότε τὴν περήφανη, ἱστορία του. Κάποτε δὲν φανερώνουν τίποτε ἄλλο παρά μιά φυσική χαρακτηριστικὴ ἰδιομορφία πού οἱ κάτοικοι τὴν ἐπισημαίνουν καί τὴν ἀποθανατίζουν μὲ τῆ χαρακτηριστικὴ, τὴν ἔμφυτη ὀξυδέρκεια καί παρατηρητικότητά τους: τόν Ἅη Γιώρκην τούς Μάντουτους, τόν Κακοθκιέβατον, τό Στρογγυλοβούναρον, τῆ Γλάστραν, τῆ Γιαλλόπετρα, τό Φιλλέριν, τόν Ἅην Πιφάνιν τόν Κούνουιππαν, τὰ Λακκοβούναρα, τόν Τσιναρωτῶν, τό Πεζουναρκό, τῆ Βαθειά Λαξιά, τόν Κοκκινόγκρεμον, τόν Ἀέρα, τὴν Πάνω καί τὴν Κάτω Κακοσκάλα, τόν Φονιά, τό Τερατσαρκό, τὰ Χωράφκια τούς Ἀρμένηδες, τό Κρεμάλιν τῆς Παλούρας, τόν Τρυπητό, τὰ Φουρτουλλίσι, τὴν Παχομερκά, τῆ Γουρνιά, τῆ Μαζερῆν, τὴν Παναγιά τὴν Πλατανιώτισσαν, τόν Κυπαρισσόβουνον, τόν Κρεμόν τοῦ Χάσκοντα, τὴν Ἀμπέλια, τόν Μελισσώνα, τόν Κόρακαν, τὴν Κοκκινόλαντα, τό Φορτωμένον, τόν Λοῦκον, τόν Σελλάν, τόν Ἐλιώνα, τὴν Ἀνεφανῆν, τὴν Τούμπαν, τὴν Σιελουθάραν, τόν Κατσουρκαν, τὴν Τερατσιά τοῦ Σουπιπά, τὴν Τερατσιάν τοῦ Σκοτωμένου, τόν Κορόμυλον, τό Μερσινούδι, τὴν Τούμπαν, τό Παλιολουτρό, τό Ρογιατικό, τούς Χατζηπιερῆς, τὰ Πλατανούθκια, κι ἄλλα σχεδόν τόσα.

Τούτες οἱ δυό ἀδελφές ἐνορίες εἶναι σχεδόν ἐνωμένες μεταξύ τους. Λές καί θέλει νά προστατέψει ἡ μιά τὴν ἄλλη - σάν τίς ἀληθινές τίς ἀδελφάδες - ἀπὲς τὸ ἀδίστακτο κι ἄρπαχτικό τοῦ Τούρκου χέρι, πού μερόνυχτα τίς ἔχει ἀμάχη. Μά στέκει σκεπὴ κι ἀπαντοχή τους ὁ ὄγκος τοῦ Πενταδάκτυλου, πού

ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

ὁποῖος ἀπόμακρα τόν ἀγναντέψει θαρρεῖ πὼς εἶναι φυτεμένος μὲ τὴν ἐπίλοιπη βορεινὴ ὄροσειρά τοῦ νησιού. Ὅμως σάν τόν κοντοζυγώσεις ξεκρίνεις πὼς εἶναι φυτεμένος κάπου 800 μέτρα βορειότερα ἀπὲς τὴ συνώνυμὴ του ὄροσειρά. Στρογγυλοκάθεται σὲ ὀλόδικά του ξεχωριστὰ ποδάρια. Πενταδάκτυλο τόν βγάλαν γιατί ἔχει πέντε δάχτυλα τῆς ἀπαλάμης. Πέντε κορφές ξεχωριστές μὲ δικὴ τους ἡ καθεμιά ὄνομασία καί προσωπικότητα: τὸ Βορκά, τούς Ἀτούς, τῆ Μούττη τῆς Σημαίας, τῆ Μούττη τούς Κυπάρισσους, τόν Κοκκινόγκρεμο.

ΚΑΘΕ πρωῖνὸ ὁ Γιωρκῆς ὁ Κοντός, πρωτοβοσκός τῆς Συρκανιάς μὲ χίλια τόσα γίδια, σαλαγάει τὸ κοπάδι ἀπὲς τὰ μαντριά στίς παρυφές καί τὰ μεριά τοῦ Πενταδάκτυλου. Ἀφίνει τὰ γίδια στὰ χαμηλόματα κι αὐτὸς ἀνεβαίνει πότε ἀπὲς τῆ βορεινὴ μπασιά καί πότε ἀπὲς τὸν πόρο τοῦ Νοτιά στίς ψηλότερες τοποθεσίες τοῦ βουνού: Τὸ Σταυρί, τὸ Ἀλώνι, τὸ Πλακωτό, τὸ Μαῦρο Μουττάρι, τὸ Σκαλίν, τὰ Πετρομούθκια, τόν Κράχτη, τὸ Πλάι, τὸ Λιθάρι, τῆ Στενὴ Λαξιά, τὸ Πιθάρι. Τὸ ἀνέβασμα εἶναι τραχὺ καί δύσκολο. Κι οἱ δυὸ πλευρές τοῦ βουνού εἶναι κατηφορικές κι ἀπότομες, στρωμένες μὲ ἀναρίθμητα μικρὰ χαλίκια. Γι' αὐτὸ τὸ γλίστρημα εἶναι ἀναπόφευκτο μὰ κι ἐπικίνδυνο μαζί, γιατί σάν πέσεις πληγώνεσαι ἄσχημα. Οἱ πέτρες τοῦ βουνού δὲν ἀστειεύονται. Κόβουν σάν κόβει τοῦ μοσχारीοῦ τὴν τραχηλιά ὁ χασάπης. Ὅμως φοράει, ὅπως κι ὅλοι οἱ βοσκοὶ τῆς περιοχῆς ριζοποδίνες. Εἶναι μεγάλες δερμάτινες ποδίνες, πού στίς πατούσες τους ἔχουν καρφωμένες ρίζες - κομμάτια μεγάλα ἀπὲς σίδερο - πού ἐπιτρέπουν στοὺς βοσκούς νά περπατᾶνε ἀνετα στὰ κακοτράχαλα βουνά, νά κρατᾶνε ἔτσι τὴν ἰσορροπία τους καί νά μὴν γλιστροῦν, καί γιὰ νά προστατεύουν παράλληλα ἀπὲς τὴ φθορὰ τίς σόλες, πού ἔναι στίς τσαγκα-

ροποδίνες. Μά είναι κι' άκόμα ένας λόγος πού οί ρίζες χρειάζονται: Προστατεύουν τούς βοσκούς από τούς **όφηδες**, πού 'ναι γιομάτες από δαύτους οί πεζούλες κι' οί χαράδρες του Πενταδάχτυλου. Κι' είναι οί κουφάδες αυτές πολλές φορές φαρμακερές. Σάν ό ήλιος άνέβει ένα μέ δυό καντάρια στον ουρανό κρεμάζονται από τίς πεζούλες του βουνού, άπαράλλαχτα σάν κρέμονται στην άγορά καί στά μπακάλικα μέσα τά κυματιστικά σαράγια μέ τά σκόρδα. Φοβερότερες άπ' όλες είναι οί **τρίχες**. Έχουν σωμα μικρό ίσα μέ ένα μέτρο καί λιγότερο, μέ ούρά μικρή καί λεπτή πολύ, καί μέ μεγάλο πλακωτό κεφάλι. Ζοϋνε χρόνια πολλά καί στό κεφάλι τους φυτρώνουνε μεγάλες τρίχες, . από τίς όποιες πήρανε καί τό όνομά τους. Οί τρίχες δαγκώνουνε τά πρόβατα, τά γίδια καί άλλα ζώα πού βόσκουνε στό βουνό άμέριμνα καθώς καί άλλα του βουνού τ' άγρια σάν μασουλάνε άνύποπτα τό χορτάρι τους· τό δηλητήριο, τό **δρολύζιν**, όπως οί βοσκοί τό λένε, τά θανατώνει. Καμμία φορά δαγκώνουν καί τούς ίδιους τούς βοσκούς. Μά οί πέτσινες ποδίνες πού φτάνουνε λίγο πιό κάτω άπ' τό γόνατο καί δένονται μέ τήν τριχιά καί οί ρίζες προστατεύουνε τούς βοσκούς από τούς όφηδες καί τά δαγκώματά τους. Έτσι καί μέ τό αναπάντεχο καμμία φορά πάτημα άπ' τό βοσκό τού κεφαλιού του όφη, ό τελευταίος θανατώνεται.

Καμμία φορά όμως κι' ή ίδια ή γίδα μπορεί νά συντελέσει στό θάνατο τής κουφής άν μέ τήν όπλή τής τήν πληγώσει: τότες στίς πληγές τών όφηδων τρέχουνε κάτι μικροσκοπικά μηρμύγκια του βουνού πού τους κατατρώνε. Τίς περισσότερες όμως φορές τό θυμα είναι ή γίδα πού ό όφης τήν πληγώνει στά πόδια καί πού μέ τή σειρά τους πρίσκονται. Οί βοσκοί σάν άντιληφθούν τό γεγονός τρυπάνε τό πρισιμένο πόδι του γιδιού γιά νά τρέξει τό δηλητηριασμένο αίμα κι' ό όμπυος. Πολλές φορές οί βοσκοί αναγκάζονται νά κόψουν τό πόδι τής κασίικας σάν ή πληγή μυρίσει, γιά νά γλυτώσουνε τό ζωο.

Κάποτε είχανε οί παλιότεροι νά λένε, πώς ένας όφης πού κάποιος τονε κτύπησε καί κόπηκε στά δυό, μπήκε σ' ένα καύκαλλο κι' έδρεψε, κει μέσα. Ό όφης βρισκόταν στην περιοχή τής Βάλιας, στά βορεινά του Πενταδάχτυλου πρós τή μεριά τής θάλασσας. Έκει οί γεωργοί συνήθιζαν ν' άφίνουνε Μαγιάπριλα, μά καί τόν Μάρτη άκόμα, τά βόδια τους λεύτερα γιά νά βόσκουν. Τά βόδια, μαθημένα σάν πάντα νά γλύφουνε τό κόκκαλο καί τή σόλα πού άπαντούσαν, γιά νά καθαρί-

ζει ή γλώσσα τους, γλύφανε καί τό κόκκαλο μέ τόν όφη μέσα, μέ άποτέλεσμα νά ψοφάνε τό ένα μετά τό άλλο τά άμοιρα τά ζωντανά. Τό πρόσεξαν τούτο οί γεωργοί κι' οί ζεβγαλάτηδες πού τά έβλεπαν νά πέφτουν χάμω στή γής ξαπλώνοντας μέ μουγκρητά, σάν γλύφανε τό κόκκαλο μέ τόν όφη. Αντιλήφθηκαν τότες τήν κουφή πού 'θγαινε από τό καύκαλλο καί δάγκωνε τά χτηνά στό στόμα. Μά οί κουφές τρώνε καί σαϋρες, ποντικία καί πουλιά άπ' τίς φωληές τών γκρεμών του Πενταδάχτυλου. Πολλές φορές οί όφηδες κουλουριάζονται πλάι σε μικρές κολύμπες, πού πλάι τους τρέχει λιγοστό νερό. Κρύβονται τότες στά κλαδιά, - βγάζοντας μονάχα τό πλακωτό κεφάλι μέ τά μάτια τά διαπεραστικά, - στην άκρη τής λίμνης. Στήνουν έτσι χωσιά στά πουλιά πού πάνε νά ξεδιψάσουν, καί τ' άρπάζουν. Πολλοί βοσκοί καί κυνηγοί δαγκώθηκαν ή κινδύνεσαν νά δαγκωθούν από τούς όφηδες σάν πλησίαζαν στίς **λάντες** γιά νά πιουν νερό νά ξεδιψάσουν. Έτσι οί βοσκοί αναγκάζονται νά σκορπάνε όλοτρόγυρα στά μαντριά κουπανισμένο σκόρδο, γιατί ή μυρωδιά του άπομακρύνει τούς όφηδες.

Άν κανένα τόν δαγκώσει ή κουφή, οί χωριανοί, του δένουν τό πόδι λίγο πιό ψηλά από τήν πληγή μέ, μιά τριχιά, του σχίζου ν' ένα σουγιά τήν πληγή καί τήν μαλάζου νε γιά νά χυθει τό αίμα πού δηλητηριάστηκε. Στή συνέχεια βάζουν στην πληγή γαιδουρόκοπρα ξηρά καί τό δένουν μ' ένα ρούχο, πιστεύοντας πώς ή κοπριά τραβάει τό υγρό καί τό άφαιμάσει. Καμμία φορά καθαλλάνε στό γαιδούρι τόν άρρωστο καί τόν κουβαλάνε στό γιατρό στή Χώρα.

Ό Γιωρκής ό Κοντός παίρνει τίς κατηφόρες, άφίνει τούς γκρεμούς, καί τίς χαράδρες, καθαλλάει τίς πεζούλες του βουνού καί φτάνει ίσαμε τή ψηλότερη βουνοκορφή του Πενταδάχτυλου. Άπεκει Ξαγναντεύει όλακερη τή βόρεια Κύπρο, τό Βαρώσι στά ανατολικά, τή Χώρα στά δυτικά. Μόνο ή Λεμεσό κι' ή Πάφο δέν φαίνονται, χωμένες άπ' τίς πανύψηλες βουνοσειρές του Όλύμπου. Ξαφνιάζονται οί αίτοί του Κοκκινόγκρεμου από τήν παρουσία του Γιωρκή, φτερακάνε μ' άγρια κρωξίματα κάτω στον κάμπο. Ό Γιωρκής άφίνει κάθε μέρα, ένα βαθύ άναστεναγμό νά του ξεφύγει άπ' τά στήθεια.

- Ός πότε, κάνει μουρμουριστά, ως πότε Κύριε θά ζοϋμε κάτω άπ' τή μπότα τ' άντίχριστου;

Μά στούτο τό έρώτημα πού τόν βασανίζει χρόνια, άπάντηση καμμία ίσαμε τώρα δέν έχει πάρει...

Ο ΛΙΟΝΤΗΣ, ο εξάχρονος γιός του Γιωρκή του Κοντού, κάθε τόσο πού δέν έχει δουλειά στό κοπάδι του πατέρα του, παίρνει τό πεντάχρονο άδερφάκι του, τόν Πετρή κι' άντάμα μέ τά συνομήλικά του γειτονόπουλα, τό Θανάση και τή Μαρία τής Δενώρας όργώνουν τό βουνό άπ' τά θαθεία χαράματα. Παίρνοντας γιά προσφάϊ τους χαλλούμι, μερικές πλάκες άναρί, έλιές και κρεμμύδι, θγαίνουν γιά νά τρυγήσουν του βουνού τ' αγαθά: άγριοαγκινάρες και χωστές άπό τίς πεζούλες και μικρά άγριοπερίστερα πού τ' άρπάζουν άπ' τίς φωλιές τους, πού 'ναι στημένες, στίς θαθείς χαράδρες και στούς γκρεμούς. Τά άγριοπερίστερα έχουν γιά μόνιμο στέκι τους τόν Πενταδάκτυλο. Κάθε καλοκαίρι τά περιστέρια του βουνού ξεχύνονται σέ πυκνούς σχηματισμούς και πετάνε σέ χιλιάδες στά μέρι τής Μεσαριάς γιά νά μαζέψουν σπόρους. Γεννάνε κάθε μήνα δυό αύγά. Σέ είκοσιδυό μέρες ξεπουλιάζουν δυό μικρά περιστέρια, ένα θηλυκό κι' ένα 'ρσενικό, τά **παλάζια**, πού θεωρούνται νοστιμότατος μεζές ψημένα στή θρακιά.

Ο Λιοντής μέ τήν παρέα του μαζεύουν άπ' τά χαμηλώματα του Πενταδάκτυλου, κάτω άπ' τά χαλίκια και τίς πέτρες τά μικροσαλιγκάρια, τά **στελέτιχα**, πού ή μάνα του ή Ζαχάρω τούς τά μαγειρεύει πότε μέ ρύζι και πιλάφι και πότε μόνα τους θραστά μέ ξύδι.

Κάπου - κάπου ένα παιδιακίστικο ξεφωνητό σκίζει τήν ήσυχία του βουνού και τής παιδικής ξέγνοιαστης άτμόσφαιρας:

-Τό σαχίνι!

Βλέπουν τότες τό γεράκι νά χάνει σά βολίδα ύψος και νά άμολιέται σέ μικρά πουλιά ή λαγουδάκια, πού τ' άρπάζει και κατευθύνεται θιαστικά στίς άψηλές φωλιές του, ενώ τά δύστυχα τά λαγουδάκια στριγγίζουν άπελπισμένα άπ' τήν άναπάντεχη τή συμφορά πού τά βρήκε.

"Άλλοτε μέ τά πρωτοβρόχια ή παιδική συντροφιά κατευθύνεται σέ πολλές τοποθεσίες γιά τά κοκκινομανίταρα: στή Μαζερή, πάνω άπό τήν Πλατανιώτισσα, στούς Λούκκους, κοντά στόν Πενταδάκτυλο, στό Πιθάρι, πλάϊ στό Σταυρί, στό Μαύρο Μουττάρι, πάνω άπ' τό Σκαλίν. Τά κοκκινομανίταρα γίνονται στό σπίτι του Πετρή και τής Δενώρας πολύτιμος μεζές. Ψήνονται στή χόβολη και σερβίρονται άρτισμένα μ' άλάτι και λεμόνι ή τηγανίζονται. Καμμιά φορά φτειάχνουνε μέ δαύτα και **πουρέκια**. Τά κόβουνε τά μανιτάρια σέ μικρά κομματάκια και μαζί μέ ψιλοκομμένο κρεμμύδι τά τυλίγουνε άνάμεσα σέ φύλλα άπό ζυμάρι πού τά ψήνουνε στή θρακιά ή στό

τηγάρι. Τά κοκκινομανίταρα φυτρώνουνε κάτω άπό τούς σχοίνους ή τίς πέτρες του βουνού. Τά Συρκανόπουλα μαζεύουνε άκόμα ένα άλλο μανιτάρι, τό **άσπρομανίταρο τών πεύκων**, πού τρώγεται κι' αύτό τηγανητό, μά δέν έχει τή νοστιμιά του κοκκινομανίταρου.

Η ΔΕΝΩΠΑ, ή Ζαχάρω, ή Χρυσή, ή Μαριγώ, ή Κατερίνα κι' άλλες γειτονοπούλες σμίγουν κάθε τόσο ή παίρνουνε άπό μόνες τό στρατί και μαζώνουν χαμομήλι, τό ξηραίνουνε, φτειάχνοντας άπό δαύτο τό τσάι και τό χνούδι άπ' αύτό κατασκευάζονται περίφημες **σαρκές**. "Άλλοτε πάλιν θγαίνουνε στόν τρύγο. Σ' όλες σχεδόν τίς τρύπες του Πενταδάκτυλου κι' ένα μελίσι είναι φωλιασμένο, πού τό νοστιμότατο φτειάχνει μυρωδάτο **άρκόμελο**.

Τίς περισσότερες φορές οί Συρκανοπούλες στρέφονται σ' ένα θαθύριζο γκρεμό, του Κράχη τό γκρεμό, πού σέ μία άπ' τίς τρύπες του - έξήντα ίσαμε έβδομήντα ποδάρια άπάνω άπό τή γής - είχε στήσει τή φωλιά του ένα μεγάλο μελίσι. Στίς καλοχρονιές τό μέλι τρέχει κατακαλόκαιρα ίσαμε τά ριζά του γκρεμού. "Όσες φορές τά γυναικόπαιδα πετυχαίνουν νά τρυγήσουν τά άρκομέλιστα ή προσπάθειά τους άνταμείβεται πλουσιοπάροχα. Γιατί ή βόρεια όροσειρά του Πενταδάκτυλου, πνιγμένη σ' άμετρους θάμνους μυριστικούς - πέρα άπό τά πεύκα, τά κυπαρίσσια, τίς σχοινιές, τίς μερσινιές, τά περνάρια και τίς άντρουκλιές - προσφέρει, μαζί μέ τό ξακουστό του Πενταδάκτυλου θυμάρι, πλούσιο ύλικό στό μελισσόσμηνα, πού τό μετατρέπουνε σέ πάναγνο, μέ γεύση πρωτόγνωρη και χαρές περίσσιες, άγρίομελο. Τό μέλι τής Κυθρέας ήτανε γνωστό όχι μονάχα σ' όλη τήν Κύπρο, μά και στόν έλληνισμό όλάκερο. "Ακόμη κι' ό Στράβωνας τό έξύμνησε άναφέροντας σάν «άριστον» μέλι «τό Χύτριον».

Άντίθετα ό νότιος Πενταδάκτυλος έμεινε σχεδόν θεόγυμνος άπό δένδρα δασικά, θές γιατί τά φυτά δέν θρίσκουνε τήν ύγρασία πού άναχαρίζει στό θορρά ή θάλασσα, θές γιατί οί καμινάρηδες τ' άσβέστη τά κατάκοβαν γιά τό καμίνιασμα - άφου ίσαμε και τ' άγάλματα, τά τόρσα και τίς κολόνες τίς άρχαίες τής περιοχής άπό άσβεστόλιθο τίς έριχναν στό καμίνια μέσα γιά άσβέστη - θές, τέλος, γιατί όλα σχεδόν τά χωριά τής Μεσαριάς ξυλεύονταν άπό τά χαμηλώματα του Πενταδάκτυλου - ούρές γιά χρόνια τά γαι-

δουρία κουβαλούσαν στά χωριά τις σχοιινές, τά κυπαρίσσια καί τά πεύκα - μονάχα οί χαρουπιές κι' οί έλιές ξέμειναν γιά νά συγκρατούν τό λιγοστό χώμα τών βουνών του νότιου Πενταδάχτυλου.

Κάποτε ή Ζαχάρω άνεβαίνει στό βουνό γιά νά βρεΐ **κουζούπες** γιά τή νησιά της. Οί κουζούπες αυτές, πού προέρχονταν από ξεραμένους κορμούς τών άμπελιών συνταιριάζονται μέ τις παραδόσεις πού οί κάτοικοι άκουγαν άπ' τούς προπάππους τους πώς στά βενετσιάνικα τά χρόνια ό Πενταδάχτυλος ήταν γιομάτος από δόμες καί μ' άμπέλια φυτεμένος, πού χάριζαν τά περίφημα κρασιά του Πενταδάχτυλου. Άγκαλά από παλιότερους είχαν άκουστά πώς σε παμπάλαιους θεμελιούς άγροτόσπιτων θρίσκανε σπασμένα μιθάρια, πού συντηρούσαν άκόμη στον πατό τους σκόνη, τή μαγιά, από τό κρασί του Πενταδάχτυλου.

Στίς πεζούλες του Πενταδάχτυλου φυτρώνουνε άκόμα οί περίφημες χωστές, ένα είδος άγριοαγκινάρας, πού μέ κίνδυνο καί τής ζωής τους καμιά φορά οί Κυθρεώτισσες πάνε καί τις μαζεύουν. Άνάμεσά τους από τις πρώτες είναι ή Έλεγκού του Φραγκεσκή, ή Άγγελου του Παναγή του Κοντού, ή Κουντούρα, ή Βικτωρού του Κωστή του Χατζηγιακουμή κι' άλλες πολλές. Σε μία από τις έξοδες τους αυτές ή Βικτωρού γλίστρησε άπ' τήν πεζούλα, κατρακύλησε στή συνέχεια στό γκρεμό κι' έφτασε κατρακυλώντας ίσαμε τό μονοπάτι πού οδηγεί στην Πλατανιώτισσα. Οί βοσκοί πού άπόμακρως τήν είδαν καί πρόστρεξαν, νόμισαν στην άρχή πώς ήταν γίδι. Σάν έφτασαν όμως σύγκοντα είδαν πώς ξαπλωτή ήταν ή μακαρίτισσα ή Βικτωρού. Σταυροκοπήθηκαν καί τήν φέραν στό σπιτικό της γιά ταφή.

ΤΑ ΓΙΔΟΠΡΟΒΑΤΑ στή βουνοκορφή του Πενταδάχτυλου πολλαπλασιάζονται. Οί Κυθρεώτες βοσκοί πού διαθέτουν μεγάλα κοπάδια στην περιοχή κάθε χρονίς άθγαταίνουν καί πληθαίνουν. Είναι ό Άρτέμος του Μυλωνά, ό Τάκης ό Χατζηαντώνης, ό Λοιζής κι' ό Σάββας Ππαμπός, ό Παναής ό Σαλαφόρης, ό Άδάμος του Κκοννη, ό Παύλος του Χατζηγιακουμή, ό Γαβριήλ Κκουινιάς, ό Γαβριήλ του Βλόγγου κι' άλλοι. Προσπαθούν ό καθένας νά χλιιάσουνε του κοπαδιού τά γίδια. Κι' όποιος τά χιλια επιανε κρεμούσε στό λαμό του κριαριού ένα κουδούνι όλόχρυσο.

Οί άγριόγιδες πού ζούνε στον Πενταδά-

χτυλο άνήκουν σε βοσκούς Κυθρεώτες. Ζούνε στά βουνά σε μικρές ομάδες. Μιά από τις ομάδες τούτες άνήκει στο Γιαννάτση του Χατζηνικόλα, πού τις κληρονόμησε άπ' τον πατέρα του. Έπικεφαλής της ομάδας είναι ή σ'ιελη(δ)όνα, ένα ώραιότατο γίδι μέ του χελιδονιού τό χρώμα, πού κάθε χρόνο γεννοβολάει. Έχει μεγάλο σώμα, είναι γοργή σάν άστραπή, καί διαφεντεύει παλληκαρία καί περήφανα τά μικρά της τά κασίκια κάθε φορά πού κινδυνεύουνε από τις άλεπούδες. Παλεύει μαζί τους καί πάντα τις άποδιώχνει. Μιά άλλη ομάδα από άγριόγίδα άνήκει στον Χατζηαντώνη Καραολιά, πού τήν κληρονόμησε κι αυτός άπ' τον πατέρα του. Έπικεφαλής της ομάδας είναι ή **καμασιέ**, ένα γίδι μέ καφετί χρώμα. Στην ομάδα τών άγριογιδιών του Άρτέμου Μυλωνά έπικεφαλής είναι ή πασσαλοκαυκαρομούλα· έχει χρώμα άσπρόμαυρο καί κεφάλι καυκαρί, χωρίς δηλαδή κέρατα, μέ τά μικρά αυτιά στραμμένα προς τά πάνω.

Όταν έρτει ό καιρός νά πάρουν οί βοσκοί τά άγριοκάτσικα γιά σφαγή, καταστρώνουν όλόκληρο σχέδιο γιά τή σύλληψη τους: Παίρνουνε κάνα δυό κοπάδια καί τά άνεβάζουν στην νότια πλευρά του Πενταδάχτυλου. Άνεβαίνουν τότες πέντε - έξι βοσκοί από τήν άπέναντι πλευρά καί μέ σφυρίγματα καί φωνές προσπαθούνε νά προγκάρουν τ' άγριόγίδα, νά τά έξαναγκάσουν νά κατέβουν νοτιότερα καί νά σμιχτούν μέ τό κοπάδι. Στη συνέχεια οδηγούνε τό κοπάδι στο μαντρί γιά νά μπορέσουν εκεί νά τά πιάσουν. Ένω όμως τό κοπάδι οδηγείται στο μαντρί, πολλές φορές τά άγριόγίδα ξεβιτσούν καί ξεφεύγουν. Άλλοτε πάλιν έστω κι' άν τά μαντρίζουν, πηδάνε άπ' τον τοίχο του μαντριού καί φεύγουν. Πολλές φορές κρύβονται στις χαράδρες, ή στους γκρεμούς του βουνού γιά νά αποφύγουν τή σύλληψη. Έτσι οί βοσκοί αναγκάζονται νά δεθούν μέ σχοινιά καί νά κατέβουν στους γκρεμούς γιά νά τά πιάσουν. Καί πάλι όμως δέν τό πετυχαίνουν. Έτσι οί βοσκοί αναγκάζονται νά κρύβονται στους θάμνους καί νά πυροβολούν τά άγριοκάτσικα. Γιομίζουν μέ θαρειές πύλιες από μολύβι τά κυνηγετικά τους καί σκοτώνουνε τά δύστροπα άγριόγίδα. Κάποτε όμως τά γίδια «πιάνουν μυρωδιά» από τούς κυνηγούς καί τούς βοσκούς καί σκίζοντας σάν τον άνεμο τις άποστάσεις έξαφανίζονται. Ειδικά τ' άρσενικά τραγιά γίνονται δυό καί τριών καμιά φορά χρόνων, **δκιέτηδες ή τρέτηδες**, όπως λέγονται. Ένα μάλιστα, τραγιά διηγούνταν, κατάφερε νά γίνει τρέτης. Ζύγιαζε πίο πολυ

από πενήντα όκαδες, γιατί βύζαινε για δύο συνεχόμενα χρόνια τή μάνα του, πού τής δεύτερης χρονιάς τό τραγί της τό 'χαν φάει οι άλεπούδες. "Εβγαίνει τότες τό τραγί ψηλά στίς κορφές του Πενταδάχτυλου, λιαζόταν και ανομπάριζε τούς βοσκούς πού του 'στηναν συνέχεια χωσιές μέ τό δάχτυλο στή σκανδάλη. Μ' όλο πού πολλές φορές οι βοσκοί τόν πυροβόλησαν μέ χοντρό στίς γεμισιές μολύβι, όμως στό χοντρό τό στρώμα από λίπος του πετσιού του, σβύνανε τά μολύβια, πού του 'ριξαν! Πολλές φορές σάν οι βοσκοί συλλαμβάνουνε αγριότραγους τούς δένουμε μέ χοντρές τρισιές για νά τούς φέρουν στό χωριό, μόλις φθάνουνε στήν κόψη τής βουνοκορφής, στό Σταυρί, πού άρχίζει τό μεγάλο κατηφόρι για τήν Κυθρέα, τά ζώα στρέφουνε πίσω για στερνή φορά τό κεφάλι, λές και θέλουνε νά αποχαιρετίσουνε τόν Πενταδάχτυλο για πάντα και πολλά πέφτουνε χάμω και ακάζουνε από λύπηση· έτσι οι βοσκοί αναγκάζονται νά τά σφάξουνε στόν τόπο. Λένε, μάλιστα πώς κάποτε σάν ό Χαράλάμπος του Κουννη μπόρεσε κι έμπασε στό κοπάδι του μέσα ένα αγριότραγο, τό τραγί δέν έλεγε μέ τό καλό νά μπει στό μαντρί μέσα όσο ό βοσκός νά τό προσπάθησε. "Εδωσε, αντίθετα, ένα σάλτο, βγήκε απ' τό κοπάδι κι' αντί νά τραβήξει στόν Πενταδάχτυλο, όρμησε χάνοντας τόν μπούσουλα, καταδιωκόμενο απ' τό βοσκό, στήν Κυθρέα και μπούκαρε στό πρώτο τής Συρκανιάς σπίτι. Πρίν νά τό συλλάθουν μπόρεσε κι' είδε στόν άπέναντι καθρέφτη τόν εαυτό του. Νομίζοντας τό έτσι για αντίπαλο τραγί όρμησε κατά πάνω του και συμπάραλισε μέ μιά κερατιά τόν καθρέφτη σέ χίλια κομμάτια.

Οί βοσκοί σάν πιάνουν τά αγριότραγα τά δένουν μέ σχοινιά. Τόση όμως είναι ή δύναμή τους πού πολλές φορές παρασέρνουν αυτόν πού τούς έχει δέσει, μέ αποτέλεσμα, άφου τόν τραυματίσουν, νά καταφέρουν νά ξεφύγουν απ' του βοσκοϋ τά χέρια. "Ετσι οι βοσκοί αναγκάζονται νά τούς δένουν απ' τό λαιμό μέ δυό σχοινιά για νά τούς κρατάνε δυό άτομα. "Αν έχουν κέρατα, τούς δένουν από δαύτα, δένοντας άπάνω στό κέρατο και τ' αυτιά τους για νά πονάνε και νά μήν τραβάνε. "Αν έχουν μάλιστα και γένη, τούς δένουν από τούτο τούς τραβάνε. Μέχρι πού νά κουραστοϋν όμως και νά συνηθίσουν στή νέα, ήρεμη πιά, ζωή τους, οι βοσκοί τούς δένουν σέ μεγάλο πεϋκο ή σέ μιά μεγάλη χαρουπιά και τούς άφίνουν εκεί για ώρες. Σάν είναι δυό τ' αγριότραγα τά δένουνε απ' τό λαιμό - ένα στα δεξιά και τ' άλλο άριστερά - κι' έτσι ή

δουλειά του βοσκοϋ διευκολύνεται.

ΑΝΗΜΕΡΑ του Δεκαπενταϋγουστου ό παπα-Θωμάς τ' Άγιά Άντρονίκου κάλεσε τό Στυλλή τόν καντηλανάφτη, πού 'κανε μαζί και τό ντελλάλη, νά φωνάξει σ' όλους τούς χωριανούς πώς τήν άλλη μέρα θά λειτουργούσαν τήν εκκλησιά τής Παναγιάς τής Πλατανιώτισσας, πού μόνο πού άνηκε στα χώματα τής Χαρδακιώτισσας, τό προνόμιο για τή λειτουργία τής εκκλησίας τό κληρονόμησε πάππου προς πάππου ή εκκλησιά του Άγιά Άντρονίκου.

Τήν ίδια κι' όλας μέρα ό Στυλλής ό Ρούφκας γύριζε τά στενοσόκκακα και καλούσε φωναχτά τούς ένορίτες.

- Ακούστε χωριανοί! Αϋριο μόλις φανεϊ ή όπλειά νά μαζωχτείτε όλοι στήν εκκλησιά για νά λαμνίσουμε μέ τόν παπά άντάμα για τή Μονή τής Παναγιάς τής Πλατανιώτισσας. Ό παπα-Θωμάς θά λειτουργήσει στή Μονή για τή Μεγαλόχαρη πού νά 'ναι πάντα τής βοήθεια και σκεπή σας!

Δέν είχε ακόμα άχνοροδίσει όταν σχεδόν όλοι οι χωριανοί - εκτός από τούς σακάτηδες - βρίσκονταν καθάλλα σέ γαιόδουρια και σέ μούλες στό προάβλι τής εκκλησίας προσμένοντας τόν παπα-Θωμά πού θά 'δινε τό σύνθημα για τήν εκκίνηση - πράγμα πού ό παπάς σέ λίγο τό 'κανε. Τό λεφοϋσι βγήκε σέ λίγο στόν "Αη Γιώρκη σκαπετούσε τή Χαρδακιώτισσα και τή Συρκανιά κι' έφτανε στα ξεφωτα του Κεφαλόβρυσου. Άπό εκεί και πέρα θέλανε κάπου δυό μέ δυόμισυ χιλιόμετρα ίσαμε νά φτάσουν στα έρείπια τής Μονής, πού βρίσκονται βορειοδυτικά του Πενταδάχτυλου. Λίγο πρίν φανεϊ ό Κεφαλόβρυςος, μιά τετρακοσιά μόλις μέτρα πές, είναι ή εκκλησιά του "Αη Άντώνη των Μαρωνιτών, στή βορεινότερη άκρια του άλωνιού τούς Άρμένης.

Σέ μιά καμπή του δρόμου ό μικρός Άντωνής ό Λεμονοφάς ρωτούσε τόν πατέρα του.

- Άλήθεια λέν, πατέρα, πώς ή εκκλησιά έτούτη άνηκε χρόνια πρίν στους Όρθόδοξους;

- Σωστά τό λένε παιδί μου, άπάντησε ό Λεμονοφάς.

- Και πώς τότε βρέθηκε στα χέρια των Μαρωνιτών;

- Είναι τούτο μιά άλλη ιστορία, πού σέ συντομία λέει πώς ή εκκλησία αυτή δόθηκε στους Μαρωνίτες, για νά πάρουν οι Όρθόδοξοι τήν εκκλησία τής Παναγιάς τής Θεοτόκου, πού βρίσκεται κοντά στό Σαράγιο.

- Και για ποιό λόγο έγινε τούτο τό άντάλ-

λαγμα; Ξαναρωτούσε ό μικρός.

-Λένε πώς ή Θεοτόκου βόλευε καλύτερα τόν άρχιεπίσκοπό μας σάν έρχόταν από τήν άρχιεπισκοπή γιά νά λειτουργήσει στίς έκκλησιές τών ολοτρόγυρα χωριών. "Έχει νοτάδες γιά νά κονεύει στίς περιοδείες του στά γειτονοχώρια καί χώρους γιά τίς άμαξες καί τίς μούλες του. "Έχει ακόμα τόπο γιά τούς **σειζήδες** πού περιποιούνται τίς μούλες καί τίς **δικτωρού(δες)** του άρχιεπίσκοπου.

Σέ λίγο ή πομπή έπαιρνε τό δρόμο πρós τή Χαλεύκα, έφτανε στήν Γουρνιά, έστριβε άριστερά κι' έπαιρνε ένα στενό μονοπάτι φιδωτό, πού περνά κάτω άπ' τό Μουζόσπηλιο. Δέν είχαν κάμει ούτε ένα χιλιόμετρο βορεινά άπ' τόν Κεφαλόβρυσο, όταν κοντά στά Φουρτουλλίσια φάνηκαν τά έρείπια τής Μονής του Άγίου Αντωνίου, πού σ' αυτήν είχε μονάσει ό περιφημος Άγιος τής Κυθρέας, ό Δημητριάδος.

-Τί νά 'ναι άραγες τούτα τά έρείπια, πατέρα, ρωτούσε ξανά ό Άντωνής.

- Έδώ είναι πού μόνασε ό Έπίσκοπος τής Κυθρέας, ό Δημητριάδος, πού άργότερα γίνηκε άγιος.

-Καί γιατί έγινε άγιος; Ξαναρώτησε ό μικρός άπορεμένος.

-Είναι μία μεγάλη ιστορία γιέ μου, άπάντησε ό Λεμονοφάς.

Κάποτε στίς άρχές του δεκάτου αιώνα, ένας έξωμότης Βυζαντινός, ό Νταμιάνα ή Ντιμνάναχ, έπεισε τούς Άραβες νά έκστρατεύσουν στήν Κύπρο γιατί ένας βυζαντινός στρατηγός, ό Ίμέριος, σκότωσε τούς άντρες τών άραβικών φρουρών πού βρίσκονταν στό νησί, κι' έκανε έπιδρομές στή γειτονική Συρία από τήν Κύπρο. "Έτσι οι Άραβες έφτασαν γιά άντεκδίκηση στήν Κύπρο, σκότωσαν τούς Βυζαντινούς στρατιώτες, έσφαξαν κι' αιχμαλώτισαν χιλιάδες Κυπρίους. Τήν τύχη τών άλλων συμπατριωτών τους είχαν φυσικά κι' οι κάτοικοι τής Κυθρέας, τών Χύτρων, όπως ή πόλη λεγόταν. Τότες άκριβώς φάνηκε ή άξία του Έπισκόπου τής κωμόπολης. Προτιμώντας κι' ό ίδιος νά ζήσει στήν αιχμαλωσία, μόλο πού οι Άραβες δέν τόν είχαν αιχμαλώτισει, πήρε κι' αυτός ό **όγδοντάρης** έπίσκοπος, τό πικρό στρατί τής προσφυγιάς καί τής αιχμαλωσίας. "Έτσι, όπως λέει κι' ή άκολουθία του άγίου: «Ό άγιος περιλupos σφόδρα γενόμενος διά τήν στέρησιν του έαυτου ποιμνίου, ως άλλος τής θαυμαστός Ίερεμίας, ήκολούθησε τοίς βαρβάρους καί τοίς αιχμαλώτους, έως τήν Βαβυλώνα. Καί μέ κόπους, καί άγρυπνίας, καί στάσεις όλυνυκτίους πρós τόν Θεόν καί μέ δά-

κρυα κρουνηδόν, πάλι ήλευθέρωσε τόν λαόν Κυρίου, καί έφερren αυτόν εν τή νήσφ Κύπρω δοξάζοντες καί εύλογούντες τόν Θεόν...».

Τελικά όμως μέ τήν άδιόσειστη έπιχειρηματολογία του έπεισε τών Άράβων τούς χαλίφες πώς άδικα τυραννούσαν τούς άθώους κι' άμέτοχους Κυπρίους γιά τή σφαγή τών άραβικών φρουρών στήν Κύπρο. Σ' αυτό, συνέβαλε κι' ή έπιχειρηματολογία του οικονομικού πατριάρχη Νικόλα Μυστικού, κηδεμόνα του άνήλικου τότες αυτοκράτορα - πού ύποστήριξε κι' αυτός τίς ίδιες άπόψεις μέ τό Δημητριάνο - μέ γράμματά του στούς Άραβες ήγεμόνες.

-Καί πώς φέρτηκαν οι Άραβες στίς παράκλησες αυτές του Δημητριάνου;

-Τελικά πείστηκαν από τά έπιχειρήματα καί τούς άπελευθέρωσαν. "Έτσι οι χιλιάδες Κύπριοι αιχμαλώτοι ξαναστραφήκαν στά σπίτια τους. Οι Κυθρεώτες όμως έγκατάλειψαν τήν παλιά τους πόλη πού είχε από τούς Άραβες κατακαεί - γι' αυτό καί ίσαμε σήμερα ακόμα Κατσουρκά τή λένε - καί έχτισαν τήν καινούργια πόλη τους έδώ πού 'ναι καί σήμερα. Ό γέρο Δημητριάδος, λίγους μήνες μετά πού στράφηκαν από τή Βαγδάτη, πέθανε. Κι' ή έκκλησία τής Κύπρου τόν ανακήρυξε σε άγιο ύστερα από χρόνια.

Τό μονοπάτι έγινε ακόμα πιό πολύστροφο. Στά δεξιά τους βρισκόταν κιόλας ό Κυπαρισσόβουνος, ενώ από τ' άριστερά τους έχασκε μεγάλος γκρεμός, ό Κοκκινόγκρεμος. Τό μονοπάτι σχεδόν καθαλλά τή βουνοσειρά. Περνάει σύριζα άπόνα μεγάλο κυπαρίσσι, αφήνοντας στά δεξιά μία θότα μέ σκαλοπάτια, πού οδηγεί στής Παναγιάς τ' άγίσμα. Φτάνουν στερνότερα σ' ένα μεγάλο, σάν γήπεδο, πλατώ, πού πάνω του βρίσκονται δυό έκκλησιών τά έρείπια. Μιανής όρθόδοξης καί μιανής καθολικιάς. Η θέα από τό τοπίο είναι ύπέροχη: Πεύκα, κυπαρίσσια, σχοινιές, κι' άλλοι άγριοι θάμνοι μαζί μέ λίγες πικραμυγδαλιές πού άγκαλιάζουν τά έρείπια τών δυό έκκλησιών, δίνουν ιδιαίτερη όμορφιά καί χάρη στό τοπίο. Η κάτοψη πρós τήν πλευρά τής Χώρας είναι πανοραμική. Προβάλλουne τά σπίτια τής Κυθρέας καί τής γειτονικής περιοχής μέσα στό πράσινο πνιγμένα, κατάσπαρτα μέσα στούς κήπους μέ τίς λεμονιές καί τά λιοχώρια. Πιό πέρα, στό μυχό του όρίζοντα, ξεδιπλώνεται ή Χώρα κι' ένα σωρό χωριά, πού φτάνουν ίσαμε τό Σταυροβούνι.

Πολλοί ξεστρατίζουν, παίρνουν τό σύντομο άνηφορικό μονοπάτι καί φτάνουne ίσαμε τήν κορφή τής βουνοσειράς. Από εκεί ξεδιπλώνεται όλη σχεδόν ή κυπριώτικη βόρεια

όροσειρά, και ιδιαίτερα ή έπαρχία της Κερύ-
νειας με τις άκρογιαλές και τούς ελιώνες
της. Ξαγναντεύουν ακόμα πολλά χωριά της
'Αμμόχωστος και της Λάρνακας.

Στό έρειπωμένο έκκλησάκι τ' 'Ορθόδοξο
οί βοσκοί περαστικοί ανάβουνε τό καντήλι
της Παναγιάς. Σύμφωνα με παλιά παράδοση
πλάι στό όρθόδοξο έκκλησάκι οί Βενετσάνοι
σάν έφτασαν, έκτισαν κι ένα έκκλησάκι κα-
θολικό. "Υστερα από τή λειτουργιά και μετά
τό φαγητό πού άκολούθησε ό παπα-Θωμάς
Ξαναδηγήθηκε τήν παλιά παράδοση πού κά-
θε χρόνο τέτοια μέρα τήν έπαναλαμβάνει.

-Σάν ήρθαν οί Τουρκοί και κατάχτησαν τή
Χώρα λίγο πριν πολιορκήσουνε τήν πόλη, οί
Βενετσιάνοι κατάφεραν φορτώνοντας όλα
τά τζοβαερικά, τά μαλαματικά και τά χρυσα-
φικά τους, τά ρουμπίνια και τά σμαράγδια
τους, νά τά κουβαλήσουν με γκαμηλες - άλ-
λο μιλάνε γιά μούλες - στη μονή τήν Πλατα-
νιώτισσα, όπου οί καλογέροι είχανε σκαμμέ-
νη από πριν σπηλιά μεγάλη και τά 'θαψαν όλα
μέσα. Τόσα πολλά χρυσαφικά λένε πώς οί
Βενετσιάνοι τότες είχαν, πού γιά νά τά κου-
βαλήσουν χρειάστηκαν σαράντα μέρες και
σαράντα νύχτες. Κανένα όμως σημάδι δέν
περισώθηκε ως τά σήμερα έτσι πού νά ξε-
ρουμε - μετά τή φοβερή καταστροφή και τις
σφαγές πού άκολούθησαν τήν κατάχτηση
της χώρας - πού νά βρίσκεται άκόμα ό θησαυ-
ρός έτούτος με τά πλούτια τ' άμύθητα. Οί
παλιότεροι, έχουνε νά λένε, συνέχισε ό
παπα-Θωμάς, πώς ένας πλούσιος από τόν
"Αη Δίκητο μαζί μένα Συρκανίτη παράνομα
σκάψαν και κρυφά γιά νά βρουνε τό βενε-
τσιάνικο χρυσάφι. Σάν προχωρήσαν όμως
άρκετά φτάνοντας σέ μιá υπόγεια σήραγγα
ξεδιακρίνοντας κι' όλας τά πρώτα σκαλοπά-
τια, πού σύμφωνα με τούς ύπολογισμούς
τους θά τούς οδηγούσαν στη σπηλιά με τά
θαμμένα μέσα πλούτια, ξάφνου κι' ένw ή μέ-
ρα ήταν λιόχαρη, άρχισε νά βροντά και νά
'στράφτει άσταμάτητα. Μιά βροχή, πρωτό-
γνωρη κι' άλύπητη σάν ν' άνοιξαν τ' ουρανού
λές οί καταρράχτες, κόντεψε νά γιομίσει τή
σήραγγα νερά και νά τούς πνίξει. "Ιδιος του
Νώε ό κατακλυσμός πού διηγούνται οί Γρα-
φές. "Έτσι σταμάτησαν τήν έρευνα γιά τά
κρυμμένα πλούτια, πιστεύοντας πώς ή Πανα-
γιά δέν τό 'θελε νά βρεθουνε οί θησαυροί
πού στά βαθιά της σπλάχνα μέσα έκρυβε ή
γής της. "Άλλοτε έχουνε νά λένε πώς κά-
ποιος Φραγκόιαπας ένα παλιό κρατώντας
δευτέρι, άδικα αναζήτησε κι' αυτός τό θη-
σαυρό νά βρει τόν κρυμμένο.

Ό παπά-Θωμάς σταμάτησε, ήπιε ένα πο-

τήρι **κουμανταρία** και συνέχισε:

-Οί παππούδες μας λέγανε πώς κοντά στην
έκκλησιά βρισκόταν μιá μεγάλη μαυρομμά-
τα. "Έτσι σάν έβγαινε άπ' τήν άνατολή ό
ήλιος, ή σκιά της, με τούς παππούδες μας
σύμφωνα πάντα, έπεφτε κατακεί πού τό
άνοιγμα ήταν του σπήλιου με τό βενετσιάνι-
κο χρυσάφι. Βάρθηκαν γιά τούτο νά βρουνε
κάποιο γέροντα γιά νά τούς πει άν θυμόταν,
νά βρίσκεται κεί δίπλα καμιά μαυρομμάτα.
Τελικά βρήκαν ένα γέρο, τό γέρο Χατζηνικό-
λα, πού τούς ύπόδειξε ένα μέρος, πού από
ό,τι από μικρός θυμόταν, θοσκαρόπουλο σάν
ήτανε στόν Πενταδάχτυλο, φύτερwan εκεί
μικρά θλαστάρια μαυρομμάτας, σημάδι πού
φανερώνει πώς κάποιος δέντρο θά 'τανε κεί
παλιότερα πού στερνά ξεράθηκε. Μά κανέ-
νας δέν άποκοτά πιά νά συνεχίσει τό σκάφι-
μο· φοβούνται όλοι της Παναγιάς τήν όργη
και τήν εκδίκηση.

Σάν άπόσωσε τό λόγο του ό παπα-Θωμάς, ό
Στυλλής ό Ρούφκας πήρε τό λόγο.

-Λίγο πιό κάτω πλάι στό άγίασμα, χωριανοί,
είναι τό γνωστό σας ήμερο, χοντρό πανύψη-
λο κυπαρίσι: τό ξακουστό κυπαρίσι της
Πλατανιώτισσας. Κάποτε ένας Τουρκος Ξυ-
λοκόπος πήγε στην Πλατανιώτισσα γιά κλα-
διά και ξύλα. Τά κλαδιά του κυπαρισσιού λο-
γιάζονται, όπως ξέρετε, πολύ γιά τό πύρωμα
του φούρνου γιατί μέσα τους κρύβουνε τήν
πίσσα, πού είναι ύλικό εύφλεκτο πολύ. "Έκο-
ψε λοιπό και φόρτωσε τό γαϊδούρι του με
κλαδιά του κυπαρισσιού. Μόλις όμως κίνησε
πήρνε φωτιά τά ξύλα και κατακαήκανε μαζί
με τό γαϊδούρι του. "Έτσι πίστεψαν πώς ή
Παναγιά ή Πλατανιώτισσα δέν δέχεται νά κό-
ψει κανένας κλαδιά άπ' τό κυπαρίσι της.

Δίπλα στ' άγίασμα είναι μιá μεγάλη πέτρα
με πολλούς σταυρούς, σύμβολα και παρά-
στασεις και γράμματα διάφορα χαραγμένα
άπάνω της. Κανένας όμως δέν τό μπόρεσε νά
διαβάσει τή γραφή κι' άς προσπάθησαν μερι-
κοί με άποτυπώματα σέ πλάκα από κερι νά
ξεθγάλουν και νά μεταφέρουν στα έργαστή-
ριά τους τή γραφή της τήν παράξενη. Σάν
σταθεί κάποιος έξω από τις δυό έκκλησιές,
στη μεριά στραμμένος δέν ξεγναν-
τεύει στα δεξιά του τόν Κοκκινόγκρεμο.
"Ένα σύντομο μονοπάτι οδηγάει στειυ βου-
νού τήν κορφή. Τό βουνό έχει πολλές διαφο-
ρές. Στη συνέχεια τό μάτι άντικρύζει ένα με-
γάλο γκρεμό, τόν κόκκινο γκρεμό. Στίς πε-
ζούλες του γκρεμού θόσκουν πολλά άγριο-
κάτσικα, πού πολλές φορές παγιδεύονται και
δέν μπορούν νά κατέβουν. "Έτσι οί βοσκοί,
χρησιμοποιώντας τις τριχίές, τ' άνεβάζουν

μέ δυσκολίες μύριες καί τά σώζουσε.

Στήν κορφή του Κοκκινόγκρεμου μία θαθεία σπηλιά μέ μεγάλο βάθος φτάνει ίσαμε του βουνού τά ριζά. 'Ο 'Αντωνής τρέχει πλάι στό μεγάλο κυπαρίσι· δίπλα προσέχει μία τρύπα στή γή μέσα θαθεία μέ χρώματα όλουθε σκεπασμένη πού οδηγάει στό βάθος σέ μία μεγάλη σήραγγα καί πού στή συνέχεια στρίβει βορεινά. "Όμως δέν τό μόρεσε νά κατέβει στή σήραγγα γιατί φοβήθηκε πώς δέν θά μπορούσε εύκολα νά ξαναέβει. Στήν επιστροφή στό χωριό ό 'Αντωνής άκουσε κι άλλη μία έκδοχή γιά τό βενετσιάνικο θησαυρό: Πώς θρίσκειται, λέει, στό χτήμα του Λοϊζή του Κοντού, πού 'ναι κάτω άπ' τό κυπαρίσι. Μά τελικά άρχισε πιά νά άμφιβάλλει άν ύπήρχε στ' άλήθεια τουτό τό άμύθητο τό πλούτος. "Όμως ή σήραγγα έμεινε θαθεία ριζωμένη στή σκέψη του, ιδιαίτερα σάν κάποιος συνομηλικός του ξομολογήθηκε πώς - ή σήραγγα ξεκίναγε άπό τήν παλιά Κυθρέα, σκαμμένη γιά νά προστατεύει τούς κατοίκους σέ περίπτωση ξενικής έπιδρομής κι έφτανε ίσαμε τήν Πλατανιώτισσα... Κι' ό προβληματισμός του 'Αντώνη γίνηκε άκόμα μεγαλύτερος σάν διαπίστωνε πώς διακόσια τόσα μέτρα άπό τόν ποταμό του Φορτωμένου πρός τή μεριά του Κατσουρκά, θρίσκονταν κάτι στρογγυλά κτίσματα, πού κάποιος πού γιά τό ρόλο τους τούς ρώτησε, του άπάντησαν πώς ήσαν φεγγίτες, πού έδιναν φωτισμό στήν ύπόγεια σήραγγα.

ΤΗΝ ίδια μέρα, άνήμερα Δεκαπενταύγουστου, ή καμπάνα τής Χαρδακιώτισσας - ή καμπάνα μέ τήν πιό μελωδική φωνή άπόλες τίς ένορίες του κεφαλοχωριού - χτυπάει χαρούμενα. 'Ο παπα-Γιώργης ό Τάκκος πρόσταξε τόν 'Αντζουλή τόν καντηλανάφτη νά διαμηνύσει στους χωριανούς πώς τήν άλλη μέρα θά κάνανε τή λειτουργία στό παρεκκλήσι τής Παναγίας τής Καρκάς, πού βρίσκεται κοντά τρία μέ τέσσερα μίλια άπό τόν Κεφαλόθρυσο.

Οί κάτοικοι μαζεύτηκαν μέ τό γέμμα του ήλιου στήν αύλή τής έκκλησιάς, καθάλλησαν τά γαϊδούρια καί μέ έπικεφαλής τόν παπα-Τάκκο κινάνε γιά τήν έκκλησιά τής Καρκάς. Γύραν στόν Κεφαλόθρυσο, πήρναν τό δρόμο πού οδηγάει άπ' τήν Κυθρέα στήν Κερύνεια. Σάν φτάσανε στόν άθήρα του βουνού, στό Σταυρί, συνέχισαν τό δρόμο τους στή θόρεια όροσειρά καί άφού πέρασαν άπό τό άλώνι τό Πλακωτό καί πήραν τό άνηφορικό στρατί πού οδηγάει σέ πεύκα άνάμεσα καί σχοιινίες πά-

νω άπ' τήν κορφή του όρους 'Αναδόγκρεμος, άπό κει σέ λίγη ώρα μέσα οί Χαρδακιώτες, μέ τόν παπά μπροστάρη πάντα, φτάσαν στή μεγάλη χαράδρα μέ τήν έκκλησιά τής Καρκάς. 'Η θέα πού ξεδιπλώνεται άπό τό μοναστήρι τής Καρκάς είναι μοναδική. Κάτω παιγνιδίζει ή θάλασσα ή γαλάζια τής Κερύνειας, πού μονάχα στή γής μας συναπαντάς, ένώ στά βάθεια του όρίζοντα ξεκρίνονται τά βουνά τής Καραμανιάς. Στή χαράδρα σήνουν τή δίψα στό γειτονικό άγίασμα. Είναι ξακουστό τό άγίασμα τής Παναγίας τής Καρκάς. Λίγες στιγμές άμα άποξεχαστείς καί άφίσεις μέσα τά καρπούζια, τάχα πιό πολύ νά δροσέψουν, δέν άντέχουνε τή δροσιά τής πηγής τή δυνατή καί σκάνε σάν τά ρόδια στή ροδιά σάν γουρμάσουνε. Στά δυτικά τής έκκλησιάς βρίσκεται τό περίφημο πεύκο τής Καρκάς. "Ένα πεύκο πανύψηλο, πού θέλει ίσαμε τρεις άντρες νά τό χεραγκαλιάσουν. "Έτσι οί Κυθρεώτες σάν θέλουνε νά σατιρίσουν ένα άντρα γιά τό πάχος του ή τά χοντρά μπούτια μιας γυναίκας, λένε χαρακτηριστικά πώς έχει πάχος ή τά πισωκάπουλα σάν τόν πεύκο τής Καρκάς!

Μετά τόν έσπερινό, ό παπάς μέ τούς άντρες βγαίνουν στού λαγού τό κυνήγι ένώ οί γυναίκες βάζονται νά στρώσουν τό τραπέζι. Στό μεταξύ ό 'Αρτέμος του Μυλωνά, ό Τάκης του Χατζηναντώνη, ό Γιαννης ό Πάτσας, ό Γαβριήλ Κκονιάς, ό Γαβρίλης του Βλόγγου κι' άλλοι πρωτοβοςκοί πετάγονται ίσαμε τά μαντριά καί κουβαλάνε ρίφια, χαλούμια, άναράδες κι' άκλουθάει τρικούβερτο τό γλέντι. Ψάλλουνε μέ έπικεφαλής τόν παπά όλοι οί πιστοί. Σέ λίγο οί ψαλμοδίες δίνουν τή θέση τους σέ τραγούδια άκριτικά κι' έρωτικά. Στερνότερα μπαίνουν στά τσιτισίματα καί στίς μονωδίες πού τελειωμό δέν έχουν. Τραγουδάει σέ μία στιγμή ό Νεοκλής ό Βινιέρης πού ή μάνα του στάθηκε άπόγονη παλιάς βενετσιάνικης άρχόντικης γενιάς πού γιά τουτό καί Φραντζέσκο τότε βάφτισαν. Τραγουδάει καί ρίχνει τή ματιά στή μεριά τής 'Αστέρας, τής κόρης του Προεστου του χωριού, του 'Αντζουλου του Καλόγνωμου, όπως τόν βάφτισαν οί χωριανοί γιά τίς καλωσύνες του τίς άμετρες. Μά κι' ή 'Αστέρω πού'ναι άπό 'δω καί τρεις μήνες άρραβωνιασμένη μέ τό Νεοκλή μαζί, χαιρέται νά τόν άκούει μερακλωμένο έτσι νά τραγουδάει μέ τήν όλόγλυκεια φωνή κι' αναρριγáει κάθε φορά πού συναμεταξύ τους σταμώνονται οί ματιές, ως τά άκροτελεύτεια του κορμιού τής τά κύτταρα.

'Ο Νεοκλής τραγουδάει τήν «Πέρδικα» κι'

οί χωριανοί μέ παλαμάκια τόν σεγοντάρουν
ρυθμικά:

Ἡ πέρτικα ἐκάβην φουλιά
πού κάτω στήν τριανταφυλιά
μπαινει τζαί θκαίνει τζαί γεννά
κάμνει τ' αὐγά 'κοσιεννιά
πατά τζαί ξιπουλιάζει τα
στόν κάμπον ἀνεβάζει τα
τζαί σοῦζουν τὰ φτερούθκια τους
τζαί ππέφτουν τὰ τριαντάφυλλα
τζ' οἱ κουρασιές τὰ πιάνουσιν
στόν κόρφο τους τὰ θάλλουσι
ροδόστεμμα τὰ θκάλλουσι
ραντίζουν νύφην τζαί γαμπρόν
τζαί Παναγίαν τζαί Χριστόν
τζαί τέλεια ἐμέναν τό φτωχόν
Ἐλίμπισε τό λυερόν
τζαί τρώει μου τζαί τόν καρπόν
τζαί πίννει μου τζαί τό νερόν·
τζαί παραχώννουμαι τζι' ἐγίω
τζαί ἤρτεν τζαί τό λυερόν
βουτῶ τζαί γίω τζαί πιάνω τό
-ἀλαβροπιάσμε τζιμηέ νά μέν φύει τό πόδι μου
νά μέν φύει τό σ'έριν μου
Ἄλαβροπιάνω την τζαί γίω
φτεροκοπά τζαί φεύκει μου
Πάει τζ' ειπάνω στόν θουόν
τζεῖνον τό μαυροσκοτεινόν·
Πιάνω τό τζεῖνον τό στρατιν
τό μονοπάτιν τό πλατιν
θκαίνω τζειπάνω στό θουόν
τζεῖνον τό μαυροσκοτεινόν
θρίσκω μιάν ἐκκλησιάν ὄμπρός
μπαίνω μέσα στό ἱερόν

τζαί τούς παπάδες ἀρωτῶ:
- Ἡρτεν ὦδε μιά τζιυρά
νάρτει νά μάθει γράμματα;
-Παῖδκιο, δέν τήν ἰξέρουμε·
παῖδκιο, τήν κατέχουμε·
τζαί πές μας τὰ σημάδκια της.
-Μαῦρα ἐνι τὰ μάθκια της,
Ἡ μούττη της ἐν τορνευτή
ραμμένη μέσα στό χαρτί
τά δυό της σ'ειροπάλαμα
χρυσάφιν ἐν τζαί μάλαμαν.
Ἡ κόξα της τζαί ὁ λαιμός
ἐπλήγωσέν με ὁ καημός·
ἐπλήγωσέν με ὁ καημός
πού τζεινον τόν τουσιουντισμόν,
πού τζεινον τό φαλλαρισμόν
πιάνω τό τζεινον τό στρατιν
τό μονοπάτι τό πλατιν
θκαίνω πάνω στό θουόν
τό μαῦρο τζαί τό σκοτεινόν
θρίσκω ἕνα λουτρόν ὄμπρός
τζαί τόν λουτράρην ἀρωτῶ:
-ἤρτεν ὦδε μιά τζιυρά
νά μπει δαμέσα νά λουθει;
-Παῖδκιο, δέν τήν ἰξέρουμε
παῖδκιο δέν τήν κατέχουμε
τζαί πέ 'μας τὰ σημάδκια της.
-μαῦρα ἐνι τὰ μάδκια της
ἡμούττη της ἐν τορνευτή
ραμμένη μέσα στό χαρτί
τά δκυό της σ'ειροπάλαμα
χρυσάφιν ἐν τζαί μάλαμαν
Ἡ κόξα της τζαί ὁ λαιμός
ἐπλήγωσέν με ὁ καημός

Ἡ Ἀστέρω τοῦ γυρνᾶ τήν πέρτικα μέ τήν
Ἐλεγκοῦ, πού τήν τραγουδᾶνε μαζί της
ὄλες οἱ κοπελιές τῆς συντροφιᾶς:

Ἄστραψεν ἡ Ἀνατολή τζαί θρόνηξεν ἡ Δύση
Τζ' ἐχαμηλοπομπουρίσεν ἡ πέτρα τοῦ Λιμίση
ἐκάμαν τὰ ματάκια του νά τρέξουν σάν τῆ βρύση
τζαί σάν τόν γέρημον Πηδικιάν ἀντάν νά ξισ'σειλίσει
τζαί δίολα τζαί τρίολα ὦσι νά τά ποτίσει
Ἄρώστησεν ἡ Ἐλεγκοῦ τήν γέρημην τήν Πέφτην
- Ἀρρώστησαν, μανούλα μου,
μᾶνα τῆ τζεφαλούλαν μου
μᾶνα τήν τζεφαλή μου
-Τζαί μῆ κακόν σου μᾶνα μου νά τζεφαλοπνησίεις
τήν τζεφαλήν σου τήν γρυσήν μαντήλι νά τῆ δήσεις.
Ἐπιᾶσαν τήν τζαί τάξαν τήν εἰς τούς ἀγίους νά γιάνει
στόν Ἅγιο Χρυσόστομο ἡ κόρη πῶς νά πᾶει:
Ἐπιᾶν τήν τζαί πῆραν τήν τήν γέρημην Τετράδην
τζαί πίσω πάλε φέραν τήν τήν γέρημην τήν Πέφτην.

-Μανά έξαναρώστησα, μανά έν νά πεθάνω
μήνα του χαρτωμένου μου γλήγορα νάρτει πάνω.
Χαπάρκα τζαί μηνύματα στον Άντωνή τζαί πάσιν.
Άντώνης έσσω έν ήταν εις τό ζευκάριν

- Έλα νά πάμεν Άντωνή, ήρτεν μαύρον χαπάριν
Ή Έλεγκού έν άρρωστη, χαζίριν νά πεθάνει.
Ό Άντωνής έν βάσταξεν τά θούδκια νά ποζέξει
τζαί πέταξεν τόν κάτσουναν εις τήν Τζιυρκάν νά τρέξει
Ό δρόμος του μακρύς ήταν, πολλά κοντός του φάνη
τρία άπηδκια έδωκεν εις τήν Τζιυρκάν τζαί πάει
Μπαίν' έσσω τζαί σιαιρέτησεν
Μπαίνειν πού πάνωδκιόν της.

Άκούει την, τζαί κούντζιζεν, λαλει της μη κακόν της.

-Πιάε τσαέραν Άντωνή, τζαί κάθησε κοντά μου
νά σου τά πώ τά πάθη μου τζαί τά παράπονά μου. Νά σου τό πώ
τό πρώτον μου τζαί τό ύστερινόν μου:

έμέναν ή άρρώστια μου έν πού τήν άδελφή μου,
άφου τήν ήύρα τζ' έπαιζεν τζαί μέ τόν Άντώνην μου.

-Σιώπα, σιώπα Έλεγκού τέθοκια λόγια μέν λέεις

τζαί κάμνεις τζαί τή Δεσποινού τζαί κάθεται τζαί κλαίει

- Άντάν νά δεις τζαί παίρνουν με τέσσερα παλληκάρκα

νά δέρνεις τά στηθάτζια σου με δκυό μαύρα λιθάρκα

Άντάν νά δεις τζαί παίρνουν με στή γέρημη τήν πόρταν

βάλε φωνήν μιτσιά-μιάλην νά μαραθούν τά χόρτα.

Άντάν νά δεις τζαί θάλουν μου τή γέρημη τήν σκέπη,

άνου νά δεις, Έλένη μου, ίντα όμορφα σου πρέπει.

Άντάν νά δεις τζαί θάλουν με κοντά στήν έκκλησιά,

βάλε φωνή μιτσιά - μιάλην νά ανάψουν τά κερία,

νά άψουσιν πολύελαιοι νά θάλουν τά ψαλιτήρια.

Άντάν νά δεις φορήσουν μου μετζητιέν φουστάνι,

έχασες τήν Έλένη σου, άδρό μαργαριτάρι.

Άντάν νά δεις τζαί θάψουν με κοντά εις τήν καμπάνα,

νά κλαίεις νά σκοτώνεται, νά σπάσεις πού τό κλάμαν.

Τήν άλλην μέρα κάνουμε τή λειτουργιά,
γιοματίζουν καί στρέφονται άπ' τό ίδιο δρομί
στή Χαρδακιώτισσα.

Ο ΛΕΟΝΤΗΣ μέ τό Θανάση παίρνουνε
σθάρνα τίς εκκλησιές καί τά ξωκκλήσια κι'
άκλουθώντας τόν παπα-Γιώργη τόν Τάκο ή
τόν παπά τής Συρκανιάς, τόν παπα-
Φραντζέσκο, βρίσκονται ξόπρωτοι σ' όλες
τίς λειτουργίες. "Έτσι όταν από τό πρωί τής
Τρίτης τής Λαμπρής ό παπα-Φραντζέσκος
θάραγε τό σήμαντρο από τό γειτονικό στό
έκκλησάκι του "Αη Γιώργη τούς Μάντουτους
χαμόσπιτο, γιά νά καλέσει τούς πιστούς των
δυό ένοριών στή λειτουργία του παρεκκλη-
σιού, τρέξανε άπ' τούς πρώτους. Τό Έξεραν
άλλωστε, τό σύντομο στρατι πού οδηγεί
στό παρεκκλήσι, πού βρίσκεται κάπου μισό
χιλιόμετρο νοτιοδυτικά τής εκκλησιάς τής
Συρκανιάς ανάμεσα Συρκανιάς καί Χαρδα-
κιώτισσας, στό Τσιφλικούδι.

Σέ λίγο ό παπα - Φραντζέσκος κι' οί ψαλιτά-
δες λιτανεύουνε τήν εικόνα του άγιου γύρω
άπό τό παρεκκλήσι- άφου τελειώσουν τήν
λιτάνεψη τοποθετούν σ' ένα σκαμνί μέ καθα-
ρό τραπεζομάντηλο στρωμένο, τήν εικόνα
κι' ό παπα-Φραντζέσκος μνημονεύει τούς
γιορτάρηδες. Οί κάτοικοι πιστεύουνε πως ό
"Άγιος είναι ό προστάτης των άνύπαντρων
πού τίς βοηθάει νά βρουνε καλή τύχη. "Έτσι
οί νιές τά Σαθθακυρίακα φτάνουμε στό
έκκλησάκι, ανάθουνε του άγιου τό καντήλι
καί κολλούνε στό εικόνισμά του σάν κάνουνε
τό τάμα τους κέρματα καί νομίσματα, πού
δέν πέφτουνε εύκολα από κεί, έχτός κι' άν
κάποιος τά άποσπάσει. Άκόμα κι' ή μικρή
Μαρία, ή άδελφή του Θανάση, κολλάει τή
ριάλα της στού άγιου τό εικόνισμα γιά νά τής

βρεϊ κι' αὐτῆς γαμπρό, σάν θά γινότανε μέ τή σειρά τῆς κοπέλλα τοῦ στόλου καί τῆς παντρειᾶς.

"Ἄλλοτε πάλιν πηγαίνουν μέχρι τοῦ "Ἀη Βασίλη τό ἐρειπωμένο παρεκκλήσι, κοντά δυό μίλια ἀνατολικά τοῦ Κεφαλόβρυσου καί φέρνουνε μέχρι τῆ Συρκανιά σέ **πότηδες** μέσα, χωνευτικό νερό ἀπό τήν πηγή τοῦ παρεκκλησιου. Μέρες - μέρες ἀνεβαίνουν μέ τρομερή στ' ἀλήθεια δυσκολία μέχρι τῆ σπηλιά τῆς Στάζουσας, πού 'χει μέσα μέσα τοιχοτογραφίες, ὅταν ἡ σπηλιά χρησίμευε σάν ἐκκλησιά, κάπου χίλια μέτρα βορειοδυτικά τοῦ Κεφαλόβρυσου. Ἡ ἀνάβαση εἶναι δύσκολη γιατί ἡ σπηλιά βρίσκεται στήν ἀπόκρημνη πλευρά τοῦ Κοκκινόγκρεμου.

Ὁ Λιοντής μέ τό Θανάση ὅμως ἔχουν κι' ἄλλα καθήκοντα. Δέν χαρμιζοῦν ὅλες τίς ὥρες - σά δέ βρίσκονται στό κοπάδι - στίς ἐκδρομές καί τά πανηγύρια· γιατί τρεῖς μέ τέσσερες φορές τῆ βδομάδα πρέπει νά 'ναι στήν αὐλή τῆς ἐκκλησιάς τῆς Χαρδακιώτισσας γιά νά παρακολουθήσουν τά μαθήματα πού παραδίδει ὁ ἱερομόναχος Σίλβεστρος πού ἀκούραστος - πέρα ἀπό τῆ δενδροφύτευση μέ λεμονιές, πορτοκαλιές, κιτρομηλιές, μαντορινιές καί ἄλλα λεμονόδεντρα στά κτήματα μέσα τῆς ἐκκλησιάς καί τῆς αὐλῆς τῆς - διδάσκει μαζί μέ τόν παπα-Ζαχαρία τοὺς μικροὺς μαθητές του, τό ψαλτήρι καί τόν ὀκτώηχο. Σχολεῖο θά ἔκτιζε σαράντα χρόνια ἀργότερα πρώτος στή Χαρδακιώτισσα ὁ Κλητής, πού ἂν καί παράλυτος ἀπ' τό μισό καί κάτω καί σερνότανε στή γῆ, μάζευε τό μαθητόκοσμο, τῆς Χαρδακιώτισσας καί τῆς Συρκανιάς στό περβόλι του, χειμώνα καιρό, σ' ἓνα δωμάτιο τοῦ σπιτιοῦ του καί κρατώντας μιά βέργα γιά ἓνα καλάμι δίδασκε τοὺς μαθητές του, πού κάθονταν χάμω σταυροπόδι, γραμματική, ψαλτήρι, τοὺς μύθους τοῦ Αἰσώπου.

ΣΤΙΣ ΕΞΙ τοῦ Νιόβρη ὁ παπα-Γιώργης ὁ Τάκος χτύπησε ξανά πρῶτῃ τὴν καμπάνα τῆς Παναγιάς τῆς Χαρδακιώτισσας. "Ὅταν ὁ κόσμος μαζεύτηκε στήν αὐλή τῆς ἐκκλησιάς ὁ παπα-Τάκος βρισκόταν κι' ὅλας καθάλα στήν ράχη τοῦ γαϊδουριοῦ κρατώντας μπροστά του τὴν εἰκόνα τοῦ "Ἀη Δημητριοῦ. Ὁ καντηλανάφτης μονοπάτι τῶν Λακκουβούναρων, περνάει τὴν Καμηλόστρατα, φτάνει στά χωράφια τοῦ Κωστή τοῦ Καλλῆ, καθαλλάει τό Διτζίμιν καί καταλήγει - μέσα ἀπό χωράφια γιομάτα ἀπὸ ἀξίνες νεολιθικές, τερρακότες

πού δείχνουν ὁμορφες νεολιθικές, τερρακότες πού δείχνουν ὁμορφες Ταναγραῖες, προσευχόμενες γυναῖκες, γυναῖκες μέ ἀστερίσκο στό κεφάλι, ὅλες ὅμως σπασμένες, πεσοῦς, κεφαλές ἀπὸ ἀγάλματα, νομίσματα βυζαντινά, βέλη πού δείχνουν πῶς μάχες ἐκεῖ θά διεξάχθηκαν πολλές, βαρίδια, λύχνους, παράστασες μέ ζῶα, πόρπες βενετσιάνικες, κεραμίδια σπασμένα, καί πλήθος ἄλλα ὄστρακα κεραμικά - στό κέντρο τῶν Χύτρων πού βρίσκεται τό ἐκκλησιάκι τοῦ "Ἀη Δημητριοῦ. Στῆ συνέχεια ὁ παπα-Γιώργης τελειτῆ θεία λειτουργία, διαβάζει τό συγκλονιστικό βίο τοῦ Ἁγίου ὅπως τόν γράφει ὁ σιναξαριστής του. Γίνεται στῆ συνέχεια ἡ ἀπόλυση, ὁ κόσμος κάθεται στό φαγητό κι' ὀ γιορτάρηδες κερνάνε κρασί παλιό τῆς **βαρέλας**. Σέ λίγο ἀρχίζει ἡ ἐπιστροφή. Πάει μπροστά ὁ σταυρός καί τά ξαπτέρυγα, ἀκλουθάει τό σήμαντρο, ὁ παπᾶς μέ τοὺς ψάλτες, καί στερνά δυό κάτοικοι πού κρατᾶνε τοῦ "Ἀγίου τὴν εἰκόνα στά χέρια. Ἡ πομπή ἀκλουθάει τώρα διαφορετικὴ δρομολόγηση. Ὁ "Ἀη Δημητριανός μεταφέρεται σ' ἓνα τμήμα τῆς Κάτω Κυθρέας, στήν Τζουμαγιά. Οἱ νοικοκυρές ὅλες ἔχουν βγάλει ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τοὺς σκαμνὶ σκεπασμένο μέ κεντητό τραπεζομάντηλο γιά νά τοποθετήσῃ ἀπάνω του ὁ παπᾶς τόν "Ἄγιο καί νά μνημονεύσει τοὺς ἐνοίκους ὅλους. Οἱ νοικοκυρές μέ τά καπνιστήρια στά χέρια καπνίζουνε τοὺς συνοδοὺς τῆς πομπῆς καί μέ ὀσημένιες τοὺς ραντίζουνε **μερρέχες** μέ ροδόσταγμα. Κερνάνε στερνά στοὺς πιστοὺς πού ἀκλουθᾶνε τὴν πομπή λοκουμάδες, ζαχαρωτά, γλυκό. Ἡ πομπή φτάνει στό Βοῦππο, παίρνει τὴν ἀνηφόρα σταματώντας σέ κάθε σπίτι, ἀκόμα καί στό πιό ξεμακρο καί ξεκομμένο σπιτικό τῆς Χαρδακιώτισσας. Χαρμόσυνα ἢ καμπάνα τῆς Χαρδακιώτισσας χτυπᾶ. Πλησιάζουνε τώρα στό **βερκί** τοῦ νερόμυλου τοῦ Γιατροῦ. Ἡ εἰκόνα τοῦ "Ἀη Δημητριοῦ βαφτίζεται στά νερά μέσα τοῦ μύλου γιά νά φέρει στοὺς χωριανούς καλοχρονιά. Στά χρόνια τῶν παππούδων τοὺς ἔχουνε νά λένε πῶς ὁ "Ἄγιος ξέφυγε ξεγλιστρώντας ἀπ' τῶν προσκυνητῶν τὰ χέρια καί κώθηκε στά νερά τοῦ μύλου ἴσαμε **τό λαιμό τοῦ ἀδρῶπου** κι' ἔπεσε γιά τοῦτο τόση βροχὴ κείνη τῆ χρονιά πού παρολίγο νά πνίξει ὅλους τοὺς λάς. Ἀπ' τό μύλο ὁ "Ἄγιος μεταφέρεται σ' ὀλωνῶν τῶν ἐνοριτῶν τὰ σπίτια, μέ τόν πάπα-Γιώργη νά μνημονεύει πάντα ὅλους τοὺς πιστοὺς. Ἡ καμπάνα πού στό μεσοδιάστημα χτυπᾶ ἀσταμάτητα ἔχει συγκεντρώσει ὀσους ἀπ' τοὺς κατοίκους τῶν πάνω ἐνοριῶν δέν πήρανε μέ-

ρος στην πομπή. Έτσι οι τελευταίοι περνούν κάτω απ' τό κόνισμα, προσκυνούν τ' άγια λείψανα - πού έχουν κι' αυτά μεταφερτεί στην τελετή - και ή εικόνα του "Αγίου έπιστρέφει και ξαναστήνεται στό είκονοστάσι.

ΚΕΙΝΟ τό άποσπερνό ό Νεοκλής ό Φραντζέσκος άργά ξεκίνησε από τή Χώρα. Τά ψώνια τόν είχαν άποσκολίσει πού έτοιμάζε για τό γάμο του μέ τήν 'Αστέρω πού λογάριάζαν στίς λίγες μέρες πού κοντοζύγωναν νά κάμουν. 'Ο ήλιος βασίλευε σάν άφινε πίσω του τήν πόρτα τής Φαμαγούσας, κι' ή φύση γοργά ντυνόταν τό μαβί της τό κοστούμι σάν σκαπετώντας τή Μιά Μηλιά ζύγωνε στά ριζά τής κωμόπολης. Στο δρόμο τρεις κουκουβάγιες πέταξαν διαδοχικά ή μία μετά τήν άλλη από μπρός του ξαφνιάζοντας ως και τό άτι του πού φρούμαξε πρός στιγμής σκιαγμένο κι' αναγεννώντας στή ψυχή του Νεοκλή άλλόκοτα συναισθήματα: φόβου άδριστου για κάποιο κακό ξαφνικό κι' αναπάντεχο πού τόν καρτέραγε. 'Απόδωξε όμως σύντομα κάθε προαίσθημα κακό, σάν ξανάφερε στή σκέψη τό γάμο τους πού τό λόγιαζε άρχοντικό και μεγαλόπρεπο: Θά καλούσε όλους τούς χωριανούς και τούς έξι παπάδες του χωριού πού μέ κεφαλή τό Γούμενο του "Αι Χρυσόστομου, περίσσια θά "διναν λάμψη κι' άρχοντιά στό μυστήριο ξόπρωτη. Τέλειωνε, αύριο μεθαύριο πές, τό διώροφο πετρόκτιστο σπιτικό τους πού μία πανύψηλη κρεβατίνα θά τό 'ζωνε μέ τής αλληής τό κλήμα που από πέρις τό φύτειψε ό πεθερός του μέ τά ίδια του τά χέρια. "Όμως ένα άκοθόριστο, θαμπό, παράξενο κι' άλλόκοτο μαζί προαίσθημα τόν βασανίζει. Σπυρούνισε τό άλογο άσυναίσθητα, πού κι' αυτό, λές και καταλάβαινε τούς έσώψυχους του άφέντη του τούς φόβους, τάχυνε τό άργό άρχικά κι' άνέμελο τριπόδιμά του. "Όσο πλησιάζει στό χωριό τό σφιξιμο πού νοιώθει στην καρδιά πίο πολύ μεγαλώνει άντί νά χαθεί για νά καταλαγιάσει.

Στό έμπα του χωριού δοκίμαζαν καινούργια έκπληξη. Τά σπία σφιχτά είχαν σφαλιστεί κι' οι δρόμοι ήσαν άδειοι. 'Ακόμη κι' οι δύο - τρεις καφενέδες του Σεραγιού κι' αυτοί άπόψε κλείσανε. Κεντάει τό άλογο ξανά κι' αυτό πετάει πάνω στά καλτερίμια του χωριού, λές και κείνο θιάζεται νά περάσει στό σπίτι τους μία στιγμή έστω άρχύτερα. "Όσο όμως πλησιάζει στό σπίτι του πενθερού του, τόσο πίο πολύ οι φωνές δυναμώνουν, τά κλάματα κι'

οι κατάρες πού άκούγονται σκίζουν τό μούχρωμα τής νυχτιάς. Πετάγεται μέ μιάς κάτω από τό άλογο και τρέχει ίσα στή μεγάλη σάλα. Μά τί νά δει; Πεσμένο άνάσκελα, άκίνητο μέ δυό μαχαιριές στην καρδιά τόν άτυχο πενθερό του και νεκρή δίπλα του, μαχαιρωμένη κι' αυτήν τήν άμοιρη τήν πενθερά του. Κι' ή 'Αστέρω άφαντη. Ρώτησε και μέ χιλια ζόρια κατάλαβε τή συμφορά πού τό βρήκε: Κόνεψε στού Κατζάμπαση τό σπίτι ό Μουσταφά Χαρατσάρ μέ κάπου δέκα νοματέους για νά μαζώσει τούς φόρους. Τσακίστηκαν οι δύσμοιροι νά περιποιηθούν τόν Χαρατσάρ και τούς συντρόφους του. Μετά τό γλυκό πού τό πρόσφερε ή δύσμοιρη 'Αστέρω, έστρωσαν στό Μουσταφά και στούς συντρόφους του τραπέζι στό μεγάλο ήλιακό του σπιτικού τους. Τηγάνισαν αυγά, χαλλούμι σπιτικό, λουκάνικα παφίτικα, κι' έβγαλαν πιτσιλλισμο ολόγλυκο κρασί και κουμανταρία χιλιόχρονη απ' τό παλιότερο του κελλαριού θραέλλι. Σάν ήρθαν όμως στό κέφι οι άντίχριστοι ρίχτηκαν στην άτυχη 'Αστέρω πού πάλεθε άνισα νά τούς ξεφύγει απ' τά χέρια. Στίς φωνές τής κόρης έτρεξε πρώτα ό Καλόγνωμος ό άτυχος νά τήν άποσπάσει απ' τά θρώμικα τους χέρια. "Όμως ό ίδιος ό Χαρατσάρ μέ δυό μαχαιριές τόν άφινε στον τόπο. Τήν ίδια είχε κι' ή γυναίκα του τύχη σάν έτρεξε ξόπισω του "Αντζουλου. 'Η δύστυχη ή 'Αστέρω έπεσε λιπόθυμη σάν είδε τούς γονιούς της σάν τά άρνιά χωρίς λόγο κανένα νά σφάζονται.

Πώς δέν έπεσε ή στέγη για νά καταπλακώσει τό Νεοκλή τό δύστυχο ύστερα απ' όλα τουτα πού άκουγε, μόνο ένας Θεός τό ξέρει. Πέτρωσε όμως τό λίγα λεπτά μέσα τήν καρδιά του και ρωτώντας έμαθε πώς τούτη ή συμφορά έδω και λίγα λεπτά μέσα ήταν πού γίνηκε. Χωρίς καιρό άλλο νά χάσει φώναξε:

- "Όποιος από σās, αδέρφια, έχει καρδιά ως μέ άκλουθήσει. Πάω νά φέρω πίσω τήν άτυχη 'Αστέρω και νά σκοτώσω, άν κρασί θρω, τό φονιά.

Κοσπέντε φωνές συντροφεμένες άκούονται πού διαμηνάνε τήν άπόφασή του μαζί νά παλέψουνε. 'Ανάμεσά τους κι' ό μικρός 'Αντωνής ό Λεμονοφάς πού έτυχε νά βρísκεται κείνη τή μέρα στά Πλατανούδκια και στον Κεφαλόβρυσο πίο πριν μ' άλλα παλληκαρόπουλα συνομήλικά του.

"Ενα μυστικό κι' άγνωστο στούς Τούρκους μονοπάτι, πήρανε ευτύς πού απ' τό ριζά του "Αη Γιώρκη στά Λακκοθούναρα τούς βγάξει, τόπο πού για χωσιές ήταν άφθαστος. Σύμφωνα με τόν λογαριασμό πού είχε κάνει ό Νεο-

κλής, ο Χαρατσάρ δέν έπρεπε άκόμα άπό κείνες τίς μεριές νά 'χε περάσει. Δένανε τ' άλογα στά πεύκα, μέσα βαθειά στό λόγγο νά μή φαίνονται άπ' τό στρατί καί περιμέναν. Σέ λίγο ο Γιωρκής ο Κοντός πού 'χε κολλήσει τό ριζάφτι του στή γής κι' άφουγκραζόταν φωνάζει:

-Τό νοῦ σας, έρχονται!

Πραγματικά σέ λίγο ποδηβολητό άπό τά άλογα άκούγεται πού όλο καί πλησιάζει. 'Ο Νεοκλής τούς ειπε νά παραμείνουνε στή λούφα προσμένοντας τό δικό του παράγγελμα. Σέ λίγο μέσα στό σύθαμπο του φεγγαριού προβάλλουν τών αντίχριστων οί σιλουέτες. Πρώτος πηγαίνει ο Χαρατσάρ στά χέρια του κρατώντας τήν άμοιρη 'Αστέρω, λιπόθυμη καί ξέπνοη άκόμα άπ' τή λαχτάρα πού τή βρήκε. Σ' ένα σύνθημα του Νεοκλή κι' οί εικοσιπέντε σύντροφοι πέφτουν σάν άστραπή μέ τά σχοινιά καί τά μαχαίρια στά χέρια καί δένουνε πιστάγκωνα τούς Τουρκους. 'Απάνω στήν άμάχη όμως ένας Τουρκος πρόλαβε καί τράθηξε άπ' τό θηκάρι τήν κάμα καί σκοτώνει τό Γιωρκή τόν Κοντό, ένα άπό τά καλύτερα του Νεοκλή τά παλληκάρια. Μά κι' ο Τουρκος δέ σώθηκε. "Ενας άπ' τή συντροφιά τόν ξεπάστρεψε ίσαμε κύμινο νά πείς. 'Ο Νεοκλής καθάλλαι τ' άλογο του Χαρατσάρ, τόν δένει μέ τή βοήθεια του μικρού 'Αντωνή καί τρέχει στήν 'Αστέρω πού μέ λίγο νερό άρχισε νά συνεφέρνει.

'Ο Χαρατσάρ βρέθηκε άπροετοίμαστος. Τέτοια αντίδραση ποτέ του δέν τήν πρόσμενε. Κοιτάζει τό Νεοκλή μέ μίσος καί ψελίζει.

-Σκότώσε με, γκιαούρ, τί άλλο περιμένεις;

-Δέ θά σέ σκοτώσω, σκυλλί μπαμπέσικα όπως έσύ τό συνηθίζεις του άπαντά ο Νεοκλής, μά άφου σάν άντρες, χτυπηθούμε πρώτα. Κι' άμέσως του πετά στά πόδια τό μαχαίρι, του κόβει μέ τήν κάμα τά σχοινιά καί τό λευτερώνει.

'Ο άλλος δύσπιστα άρχικά κοιτάζει τό μαχαίρι, μά στό τέλος τό χουφτώνει.

Σχεδόν άμέσως ένα άγριο κι' άνελέητο μαχαιροκνηγητό άρχίζει άνάμεσα στους δυό άντρες. Ο Χαρατσάρ σάν φίδι ξεφεύγει τίς μαχαίριες του Νεοκλή πού σάν σαϊτιές πετιούνται άπ' τή χούφτα του μέσα. Μόνον ξώπετσα τόν παίρνει τό λεπίδι του μαχαιριού του Νεοκλή σύρριζα στό ριζαῦτι. 'Ο Νεοκλής ξεφαλτα δέχεται μία μαχαίρια στήν άριστερή μεριά του στήθους. "Όμως σέ μία στιγμή ο Χαρατσάρ πετάγεται όλορθος κι' άρπάζοντας μέ τό 'να χέρι του Νεοκλή τό όπλισμένο χέρι, σημαδεύει όλόισια τήν καρδιά του. Βλέπει τό θάνατο νά φτερακίζει άπάνωθό του ο

Νεοκλής, μά μέ μία άπελπισμένη κίνηση καταφέρνει νά ξεφύγει τό χτύπημα. Τάνυσε τό σωμα καί μέ μία κίνηση άπότομη ίσορροπιά, χτυπώντας μέ τό κεφάλι τήν κοιλιά του όχτροῦ του. 'Ο Χαρατσάρ βγάζει ένα στεναγμό καί πέφτει τ' άνάσκελα. Μ' ένα σάλτο ο Νεοκλής βρέθεται άπάνω του καί πριν προλάβει νά άντιδράσει του χώνει βαθειά στήν καρδιά τό μαχαίρι. Τό σκυλλί ξεψύχησε.

Οί σύντροφοι του Νεοκλή δένουνε σ' άλογα όλους τούς Τουρκους, λευτερώνουνε ένα άπ' αυτούς άφίνοντάς τον όδηγό τους, καί τούς ξεποστέλλουν στόν Πασά τής Χώρας, αναθιθάνοντας μ' ένα τους γράμμα διαστικό καί σύντομο τά όσα είχανε στό μεταξύ συμβεί.

"Όμως καιρό γιά χάσιμο δέν έχουμε· κι' άλλη λύση δέν είχαν παρά νά θυγουν στά παλιά άντάρκα λημέρια καί τίς άητοφωλιές του Πενταδάχτυλου όπως έκαναν οί πρόπαπποί τους στόν καιρό του Ζεμπετου καί πιό πριν άκόμα στήν επανάσταση του Πέτρου του 'Αβεντάνιου. Μά είχαν τότες καί του Φράγκου καί του 'Αβεντάνιου. Μά είχαν τότες καί του Φράγκου καί του Σπανιόλιου τίς άρχικά πλούσιες ύπόσχεςεις γιά βοήθεια, πού στό τέλος τόσο ή Γαληνότατη όσο κι' ή Σινιορία άποξέχασαν κι' άπόμειναν έτσι οί μαῦροι στό μαχαίρι του Τουρκου, μόλο πού κόσμος καί ντουινιάς ξεσηκώθηκε πιάνοντας διάσελλα, βουνά καί ρουμάνια κατασφάζοντας στίς πρώτες μέρες τόν Τουρκο. "Όμως έτσι άναπάντεχα κι' άπρόσμενα πού ήρθαν τώρα τά πράγματα, ποιός θά τούς βοήθαγε; Καί ποιός κοτούσε τα πράγματα, ποιός θά τούς βοήθαγε; Καί ποιός κοτούσε νά ξαναρματωθεί ύστερα άπ' όσα πάππου προς πάππου άπό τόν Τουρκο τράθηξαν; "Αρπαξαν τότες τά καλύτερα παιδιά καί τά κάνανε γεννίτσαρους, έσφαξαν, διαγούμησαν, κούρσεψαν βίασαν, ξεκλήρισαν χωριά όλόκληρα. Καί ποιό τό κέρδος τάχατες;

-"Άλλη στρατά, άπ' τό φευγιό δέν νογάω τούτη τή στιγμή, αδελφια, λέει ο Νεοκλής. Θά πάρουμε πίσω στά δικά μας τά χώματα τό νεκρό αδελφό μας, θά κρυφτούμε ίσαμε πού νά βρούμε καράβι καί θά τραθήξουμε πέρα γιά τή Φραγκιά μέ τίς φαμίλιες μας.

Οί άλλοι ζυγιάζουν πολλές φορές τό πράμα. Καί βρίσκαν σωστά του Νεοκλή τά λόγια. Καθαλλάνε τ' άλογα, τά σπιρουνίζουν καί φτάνουν σάν άστραπή στή Συρκανιά. Χτύπησε μέσα στή νύκτα ή καμπάνα τής 'Αγιάς 'Αννας στή Συρκανιά.

Μαζώνονται στά πεταχτά οί χωριανοί άπ' τό ξόδι του Καλόγνωμου του άμοιρου καί τής

γυναίκας του και χλωμός ο παπα-Φραντζέσκος - πού τή βουλή τους του ανακοινώνουν - κάνει τό σημάδι του σταυρού και τούς βλογάει.

"Ενας σύντροφος στέλλεται στοῦ Νικολῆ τοῦ Μύστικου τό σπιτικό στήν Καλορκά γιά νά ξηγηθεῖ γιά τό φευγιό και τό πλεούμενο πού θά τούς ἐπαιρνε.

Ὁ μικρός Ἄντωνῆς ὁ Λεμονοφάς ἔχει μιά ἀναπάντεχη ἐμπνευση πού στό Νεοκλή πάει τρεχτός και τή ξομολογιέται:

- "Ἴσαμε τό μήνυμα νά ρεῖ, νά κρυφτοῦμε στή σήραγγα τῆς Πλατανιώτισσας, πού τή μυστική της εἴσοδο ἐδῶ και λίγες μέρες τώρα ἀνακάλυψα. Χαίρεται ὁ Νεοκλῆς κι' ἐκτιμáει τοῦ ἄγορου τή γνώση και τό θάρρος. Τό ἀγκαλιάζει και τό φιλάει.

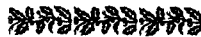
-Νά μοῦ ζήσεις παλληκαρόπουλλο. Κάποια μέρα γιά σένανε θά μιλήσει ἡ δόλια ἡ πατρίδα...

"Ὀλων τῶν παλληκαριῶν τά γυναικόπαιδα συγκεντρώνονται στή τεράστια κρύπη τῆς

Πλατανιώτισσας, πού και χίλιοι νοματέοι νάσανε τούς χώραγε μέσα.

Τό μήνυμα φτάνει σύντομα. Κι' ὁ Μύστικος σέ τρεῖς μέρες ἐτοίμοσε τό μπρίκι του πού βρισκόταν ἀραγμένο στό λιμάνι τῆς Κερύνειας.

Τά μεσάνυχτο τῆς τέταρτης μέρας ἐξήντα ψυχές κινάνε ἀπ' τόν ὄρμο τῆς Ἄκανθοῦς τά μαντήλια στόν παπα-Φραντζέσκο - πού μόνος ἀπό μέρους τῶν κατοίκων ἦρτε νά τούς ἀποχαιρετίσει - και στή γῆ τήν κυπριώτικη πού τούς γέννησε και τούς ἔθρεψε. Ἡ ρότα τοῦ μπρικιοῦ τοῦ καπετάν Νικολῆ τοῦ Μύστικου δείχνει Ἄκανθοῦ - Κορνέζι* τῆς Νότιας Ἰταλίας. Ἐκεῖ θά στήνανε τό καινούργιο σπιτικό οἱ εἰκοσπέντε ἄντρες τῆς Συρκανιάς μέ τίς φαμίλιες τους ἐκεῖ θά ρίξουν τίς καινούργιες, τίς πληγωμένες τῆς Ρωμιοσύνης ρίζες, συνεχίζοντας τό μακρόσυρτο, ἴδιο συναξάρι βυζαντινό πές, μοιρόγραφο τραγούδι της...

Σημείωση:

Ὁ κ. Πέτρος Στυλιανοῦ θερμά εὐχαριστεῖ τόν ἀντισυνταγματάρχη κ. Στυλιανό Πετάση γιά τό λαογραφικό ὕλικό τῆς Συρκανιάς πού τοῦ ἔχει δώσει.